

УДК 94:327(477:438)

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228538

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 79026; провідний науковий співробітник Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський історичний музей», пл. Ринок, 6, м. Львів, Україна, індекс 79008 (l.khakhula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9306-2019>

Анна ОГАР

кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (annaogar@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1955395/anna-ohar/>

**МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ЯК «ЛАКМУСОВИЙ ПАПРЕЦЬ»
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН**

Рецензія на монографію:

Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.

Сучасні суспільно-політичні та етнокультурні процеси в Центральній-Східній Європі щоразу більше схилиють дослідників до використання інтердисциплінарного інструментарію у дослідженні світоглядно-ментальних чи культурно-історичних явищ, а також їх ролі у міжнародних та міжнаціональних відносинах. Історія, її політична інструменталізація в Польщі та Україні актуалізує студії з проблематики культури пам'яті, місць пам'яті, історич-

© Любомир Хахула, Анна Огар, 2021

ної політики. Тому спільна наукова праця волинських дослідників Людмили Стрільчук та Андрія Нінічука *«Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах»* є вдалою спробою дослідити такі українські та польські історичні канони й місця пам'яті, які присутні візуально в публічному просторі, часто викликають емоційні реакції підсилені політичним контекстом.

Слід наголосити, що Л. Стрільчук та А. Нінічук, на основі великого джерельного матеріалу, вивчили кількість і стан українських та польських місць історичної пам'яті, провели аналіз ролі місць національної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах. Простеживши генезу українсько-польських історичних суперечок, вчені запропонували можливі компроміси для розв'язання історичних суперечок між урядовими інституціями України та Польщі. Автори також розглянули такі важливі соціально-комунікативні явища, як таблоїдизація і медіатизація публічного простору, їх вплив на історичні знання та суспільні настрої українців і поляків.

У передмові автори окреслили специфіку дослідження, а саме – узагальнення ролі і значення місць національної пам'яті в сучасних українсько-польських взаєминах; залучення широкого теоретико-методологічного поля для вивчення складного соціокультурного феномену місць пам'яті. Україна та Польща як суб'єкти реалізації національної історичної пам'яті та меморіалізації спільної історії представлені в ролі мнемонічних акторів, що інтенсифікують присутність місць національної пам'яті у сучасних українсько-польських взаєминах та їх вплив на міжнаціональні, міжлюдські, міждержавні взаємини.

Науково-джерельний апарат монографії налічує майже 600 позицій. Теоретичну основу роботи склали студії українських та зарубіжних істориків, культурологів, політологів: П'єра Нори, Юрія Шаповала, Сергія Трояна, Олени Любовець, Леоніда Зашкільняка. Автори слушно зауважили, що політика пам'яті є метафоричною конструкцією без єдиного чіткого визначення і водночас процесом «вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого» (с. 77). дискусійною і дещо політизованою є теза про те, що «формування в сучасному суспільстві візії подій минулого – невід'ємна складова частина держав-

ної політики історичної пам'яті, а сама історія стає важливим політичним важелем» (с. 48). Дослідник історії пам'ятання не може проявляти власних політичних преференцій, історико-культурна реальність є даним об'єктом, і завдання вченого полягає у впорядкуванні цієї дійсності, виокремленні головних меморіальних дискурсів та практик, мнемонічних акторів тощо. Оцінювання консолідованості чи політичної доцільності різних практик, на нашу думку, лежить поза сферою історичної науки.

Проте монографія лише б виграла, якби автори поповнили науковий апарат монографіями зарубіжних та українських вчених – аналітиків феномену пам'яті та її публічних дискурсів – Яна Ас-смана, Роберта Траби, Томаша Стриєка, Леха Ніяковського, Георгія Касьянова та ін. На с. 41–42 Л. Стрільчук та А. Нінічук до дослідників українсько-польського історичного діалогу віднесли Яцека Куроня. Насправді, відомий польський опозиційний та політичний діяч, уродженець Львова був не спостерігачем, а активним учасником польсько-українського історичного примирення, тому збірку його публіцистичних матеріалів *«Поляки та українці: важкий діалог»* (Київ, 2012) слід зачислити до джерельної бази.

Здійснений Л. Стрільчук і А. Нінічуком аналіз української та польської історіографії проблеми показав серйозні напрацювання в галузі дослідження культури пам'ятання, історичної політики. Водночас автори переконливо показали: наявна історіографічна база дослідження не висвітлює повною мірою проблеми ролі національних місць пам'яті у сучасних відносинах між Україною та Польщею. Доброю є джерельна база роботи, зокрема залучення нових документів із Архіву актів нових у Варшаві, які розкривають діяльність таких організацій, як «Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza», «Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju», «Polska Agencja Rozwoju Regionalnego» у збереженні, відновленні та популяризації польських місць пам'яті в державі та за кордоном. Архівні матеріали доповнюють опубліковані документи українських та польських урядових відомств, тексти періодичних видань.

У другому розділі «Формування державної політики пам'яті в Україні та Республіці Польща та її вплив на міждержавні відносини (1991–2019)» (для назви якого вартувало б застосувати

множину: «Формування державних політик пам'яті в Україні та Республіці Польща та їх вплив на міждержавні відносини (1991–2019)») вчені простежили механізми формування історичних політик в Україні та Польщі (головно на державному рівні через діяльність національних інститутів пам'яті) та історичні засади політики президентів чи окремих партій. У третьому розділі узагальнено генезу українсько-польських історичних дискусій та присутні у них суспільно-історичні стереотипи. Розділ завершує аналіз польсько-українських напрацювань з перспектив історичного поєднання та узгодження спільної історії. На нашу думку, звернення до традицій і напрацювань редакційної Є. Гедройцем паризької «Культури» дає змогу продемонструвати більший спектр історико-меморіальних практик у сучасній Польщі та не зводити історичну політику РП лише до домінування нарративу проурядової більшості.

Автори зазначили, що політичні еліти України та Польщі виявляли більшу волю до історичного діалогу і порозуміння у періоди президентства Александра Квасневського, Леоніда Кучми та Віктора Ющенка. Натомість з обранням президентами Леха Качинського та Віктора Януковича «риторика історичного діалогу змінюється, а процес примирення між народами через узгодження трактування сторінок спільної історії іде відчутно на спад, а згодом припиняється взагалі» (с. 202–203). Видається, що таке порівняння некоректне. У Польщі активізація історичної політики була дійсно пов'язаною із політичною діяльністю Леха Качинського, прикладом чого стало відкриття Музею Варшавського повстання у серпні 2004 р. (Л. Качинський був тоді президентом Варшави). Його ж політична активність як Президента РП припала на президентство в Україні В. Ющенка, і характеризувалася поєднаними жестами в сторону України (спільні меморіальні заходи у Павлокомі 2006 р., підписання «Дорожньої карти українсько-польських відносин на 2009–2010 рр.» у вересні 2009 р. та ін.). конфлікт історичної політики настав лише на початку 2010 р., коли лідер Польщі засудив рішення Президента України Віктора Ющенка надати звання Героя України Степанові Бандері. На думку польського історика Томаша Стриєка, своїми указами В. Ющенко порушив принцип, коли президенти Польщі і України залишалися арбітрами над палками польсько-українськими історичними

суперечками. Після вибору Президентом України Віктора Януковича і загибелі Леха Качинського під Смоленськом, офіційні історичні політики України і Польщі розійшлися в різних ідеологічно-політичних напрямках.

У четвертому і п'ятому розділах, названих «Суперечки навколо Цвинтаря орлят – тернистий шлях до компромісу» та «Місця національної пам'яті років Першої світової війни й міжвоєнного періоду в сучасних українсько-польських відносинах», висвітлено проблему функціонування у суспільній свідомості та політичній активності українців і поляків місць пам'яті, пов'язаних із Першою світовою війною та міжвоєнним періодом ХХ століття. Якщо головним маркером національної пам'яті для поляків, на думку авторів, є Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі у Львові (в публічному дискурсі відомий як Цвинтар Орлят), то українські місця пам'яті в Польщі – це військові цвинтарі учасників Української революції 1917–1921 років у таких місцевостях, як Пикуличі, Щипйорно, Краків та ін. Вчені у монографії розглянули проблему польсько-українських дискусій щодо відбудови згаданих кладовищ, їх впорядкування, урочистого відкриття.

Автори переконують, що «на момент постання незалежних Польщі та України рівень патріотизму в обох країнах був досить низьким, історичні пам'ятні місця, які мали б стати фундаментом формування нової ідентичності чи національної спільності, або замовчувалися, або взагалі були невідомі» (с. 106). На нашу думку, таке узагальнення грішить неточністю, адже, на відміну від України, рівень історичної свідомості поляків на початку 1990-х рр. був досить високим. Цьому сприяла традиція збереження історичної пам'яті через родинний, неофіційний переказ, а також меморіальна складова в діяльність опозиції у 1980-х роках.

Загалом досліджена в науковій літературі проблема дискусій про Цвинтар Орлят (праці Катажини Єндрашик, Станіслава Ніцеї, Любомира Хахули) потребує уточнення, розширення, представлення нових перспектив. Тому авторам вартувало б зробити акцент на висвітленні діяльності та активної позиції Анджея Пшевоніка й Ради охорони пам'яті боїв і мучеництва РП, які відіграли ключову роль у переговорах щодо відновлення меморіалу. Також до висвітлення проблеми необхідно залучити найновіші дослідження польського історика з Перемишля Олександра Колянчука

(Kolańczuk A. «Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina»: uczestnicy ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921 – miejsca pamięci w Polsce: informator. (Przemyśl, 2015); переклад українською: Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 років: Місця пам'яті в Польщі. Довідник. (Дрогобич, 2018).

У шостому розділі «Меморіалізація українсько-польського протистояння часів Другої світової війни: війна пам'яті та війни пам'ятників» Л. Стрільчук та А. Нінічук зосередилися на аналізі візуальних форм пам'ятання травматичного досвіду ХХ століття – Другої світової війни. Сам заголовок розділу, суголосний із назвою усієї книжки, свідчить про те, що переосмислення досвідів Другої світової війни є центральною темою сучасного українсько-польського конфлікту пам'яті. Головний дослідницький акцент тут покладено на різні практики вшанування жертв Волинської трагедії 1943 року, а, особливо, на інформаційні кампанії й публічні заходи у 70-ту і 75-ту річниці конфлікту. Звертаючись до проблеми образу Другої світової війни в Україні та Польщі, автори слушно зауважили, що «війни на могилах» не спроможні ані розв'язати проблеми, ані довести чиясь правоту, радше навпаки – поглиблювати суперечки, розбрат між сусідніми народами та підживлювати негативом і без того складні суспільно-історичні стереотипи, що панують в обох народів у ставленні до сусідів».

Аналізуючи місця і практики вшанування українсько-польських відносин в роки Другої світової війни дослідники, на жаль, не знайшли місця для висвітлення спроб співпраці між українським і польським підпіллям (УПА та АК-WiN) у травні 1945 р. на Любачівщині, результатом чого став спільний напад на в'язницю НКВД у Грубешові 1946 р. хоча ця сторінка історії і не має окремого символічного місця у вигляді пам'ятника чи таблиці, її місцем пам'яті (згідно з концепцією П. Нори) є публікація польських істориків Гжегожа Мотики та Рафала Внука «*Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945–1947*» (Варшава, 1997).

Л. Стрільчук та А. Нінічук не обмежилися аналізом комеморативних стратегій українців і поляків щодо місць пам'яті, розширивши дослідницьке поле на такі проблеми, як діалог українських і польських істориків у питаннях узгодження спільної історії, роль громадських організацій в реалізації регіональних

політик пам'яті та місце мас-медіа у формуванні національних дискурсів про важке українсько-польське минуле. Згаданим аспектам присвячені чотири останні розділи праці. Розуміючи складну структуру українського та польського суспільства, присутність у ній різних канонів історичного минулого автори зазначили: «З обох боків польсько-українського кордону є як прихильники, так і противники міжнаціонального примирення. По обидва боки кордону лунають голоси на заклик пошуку спільної історичної правди як платформи, на якій можливе міжнаціональне порозуміння. (...) проте проблема полягає в тому, що кожна зі сторін має свою правду й розуміє факти по-своєму» (с. 204). Важко також не погодитися із твердженням учених про те, що «таблорізація складних і суперечливих сторінок українсько-польської історії, політичні спекуляції у ЗМІ є постійним явищем. А це вкрай негативно віддзеркалюється на міжнаціональних, міжлюдських і міждержавних взаєминах. Саме історична пам'ять суспільств є тим лакмусовим папірцем, який здатен за лічені дні змінити колір міжнаціонального порозуміння, загострюючи суперечки на рівні політиків і пересічних українців та поляків, доводячи нинішню українсько-польську дискусію до деструктивного градусу» (с. 289).

Особливістю рецензованої праці є й те, що її автори не лише сумлінно проаналізували українсько-польські пам'яттєві наративи, але й запропонували власне бачення перспектив і можливих сценаріїв подальшого розвитку відносин між Польщею і Україною в сфері політики пам'яті. Їхня теза про те, що «існують певні диспропорції і перегини у формуванні історичної пам'яті щодо сусідів Польщею і прогаліни та недопрацювання українською стороною у цій площині» є вартою уваги і розгляду на українському інституційному рівні. Відкритим залишається питання: чи, з огляду на агресивно-конфліктний та провокативний характер окремих польських акцій, потрібно Україні точно копіювати пам'яттєві практики частини сучасної політичної еліти Польщі, а чи виробляти свою історичну політику на відмінних світоглядно-ідеологічних засадах?

Рецензія надійшла до редакції 15.02.2021 р.